דוד אסף

חסידים לא יקראוהו כי אם יקרעוהו לגזרים

בתולדות העם היהודי זכור יוסף פרל כמי שהקדיש את חייו להיאבק בחסידות ולהפיץ את ההשכלה, וכמלשין אובססיבי, שהגיש לשלטונות האוסטריים תזכירים ובהם שפע נתונים על מעשים פליליים ומושחתים שייחס לחסידים ולצדיקים. יצירת חייו היא הסאטירה "מגלה טמירין" שנדפסה בווינה בשנת 1819, יצירה גאונית המציינת אולי את ראשית הספרות העברית החדשה. זהו רומאן מכתבים מפותל, שעיקרו מרדף נואש של החסידים בגליציה אחרי ספר מסתורי החושף את סודותיהם, ואגב כך נפרשת תמונה משעשעת של חברה יהודית רבת־פנים ושסועה, הנתונה במלחמת תרבות

יוסף פרל, מגלה טמירין, ההדיר על פי דפוס ראשון ובתבי יד והוסיף מבוא וביאורים, יונתן מאיר, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"ד (2 כרכים), 620 עמודים.

חסידות מדומה: עיונים בכתביו הסאטיריים של יוסף פרל, מאת יונתן מאיר, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"ד, 316 עמודים.

כמאכל תאווה הזה לא בא אל פי מיום קוראי"
"ראשונה את המגלה טמירין
(איגרות יל"ג, ב, ורשה תרנ"ה, עמ' 70)

ספר
מגלה טמירין
כשמו כן הוא
כי מגלה דברים אשר היו עד עתה טמירין ונעלמים מעין כל חי

ועלינו להודות ולהלל מקור וצינור החכמה האלקית נור תפארת ישראל הרב מרחיב ישראל בע"ש"ט ז"ע ועכ"א. אשר על ידו נתגלו לנו הדברים הנ"ל, כמבואר בחקדמה באריכות. וגם ימצא כל אדם בו תורה ומוסר אשר הנחילונו תלמידיו הקדושים והטהורים אשר בצלו התחלונו היינו הרב הגאון הגדול המפורסם חסיד ועניו איש אלקים קדוש יאמר לו מוהר"ר יעקב יוסף הכהן נ"ו, הרב הגדול החריף ובקי בנגלה ובנסתר גאון תפארת ישראל האלקי חסידא ופרישא, כוצינא קדישא, נולה עמוקים, שמו הטוב נודע למרחקים, כבוד מוהר"ר דוב בער זלה"ה שהיה מגיד מישרים דק"ק מעזריטש, הרב המקובל ההסיד המפורסם איש אלקי קדוש יאמר לו מוהר"ר אלימלך זלה"ה מליזענסק, כבוד אדונינו מ'ור הרב הקדוש בוצינא עילאה רבא ויקירא אור הגנוז והצפון כק"ש מוהר"ר נחמן ציוקל נכד הב"ע"ש"ט, אור ישראל וקדושו נ"ע ע"ה פ"ה מופת הדור והדרו נור הקודש קדוש ר' מכובד, גאון עתנו ומאור עינינו רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה כבוד קדושת שמו מוהר"ר מנחם נחום מ"מ דובר צדק דק"ק משארנאביל, הרב החסיד המפורסם איש אלקי קדוש יאמר לו מוהר"ר משה סופר סת"ם מק"ק פרשעווארסק וכדומה להם בקדושה ובטהרה.

כל אלו הסיפורים נחקקו ונאמרו באמת מאחר קדוש מדבר ה"ה המופלא ומופלג בתורה וביראת החסיד המפורסם מרת שבריה בן פתחיה המתגורר בין כל הצדיקים וגדולי זמנינו:

שנת פנו אלי והשמו. איוב כ"א, ה. לפ"ק.

יוסף פרל וספרו "מגלה טמירין". מספרי היסוד של ארון הספרים היהודי המודרני

0 פק אם שמו של יוסף פרל (1773–1839), מוכר היום ליותר מקומץ חוקרים העוסקים בראשיתה של הספרות העברית או בתנועות ההשכלה והחסידות במאה ה–19. אין לפרל לא יד ולא מצֵבה, על שמו לא נקרא שום מוסד תרבות, יישוב או רחוב, על אף שהיה מן הדמויות החשובות ביותר בתולדות מלחמת התרבות היהודית המודרנית ומגדולי כותבי הסאטירה העברית. בשכונת ביצרון בתל אביב, שבה הוקצו רחובות רבים לזיכרונם של אבות תנועת ההשכלה, ואף הוקם בה לא מכבר "פארק ההשכלה" המוצלח, לא נמצא מקום לפרל. 175 שנים לאחר מותו ועדיין החשבון עם דמותו השנויה במחלוקת נותר פתוח.

גדולתו של פרל אינה מתמצה רק ביבול ספרותי מקורי ומפתיע, שכולל סאטירות גדולות ("מגלה טמירין", "בוחן צדיק") וקטנות (פארודיות על סיפורי המעשיות של רבי נחמן מברסלב או הצלפה בעמיתיו המשתתפים בכתב העת המשכילי "כרם חֶמֶד"), רומאנים היסטוריים ("אנטיגנוס" שאבד), פובליציסטיקה ("על מהות כת החסידים"), פרגוגיה שימושית באמצעות לוחות שנה ("לוח הלב" ו"ציר נאמן") או תרגומי מופת ("טום ג'ונס" של הנרי פילדינג, שפרל תירגם מגרמנית ליידיש), אלא בעיקר בשילוב הטוטלי בין יצירה ספרותית מגויסת לבין פעלתנות ציבורית ומחויבות קהילתית. שילוב נדיר זה הפך אותו לגיבור תרבות נערץ בקרב המשכילים, ולשנוא נפשם של החסידים, אויביו המושבעים, שראו בו בוגד ומלשין.

פרל, שנולד, חי ומת בעיר טַרְנוֹפּוֹל שבגליציה המזרחית (היום באוקראינה), היה לא רק גאון ספרותי שכתב בשלוש שפות (עברית, יידיש וגרמנית), אלא גם אזרח מחויב לעמו, לדתו ולמדינתו, וככזה עשה כל שביכולתו לקידום חזון משכילי מודרני, שאמור היה לשנות מהיסוד את אורחות חייהם של בני החברה היהודית המסורתית. סדר היום הרעיוני שלו לא הוסתר, אדרבה הוא היה גלוי לעין כל, הוצג בתקיפות ובראש מורם, ואליו רתם את כל אונו והונו. למזלו היה פרל בן למשפחת סוחרים ואיש אמיד, שיכול היה להרשות לעצמו התמסרות לענייני ציבור, חינוך וספרות, ללא מורא של "מה יגידו" או חשש לפרנסתו.

פרל, כמו מוריו, חבריו ותלמידיו, ידע היטב כי תמורות העתיד שחזה לבני עמו לעולם לא תתממש מעצמה, שכן היתה מנוגדת לתמונת עתיד שונה לחלוטין, שאת דגלה השמרני נשאו החסידים ומנהיגיהם הצדיקים. בשל כך, החסידות נתפסה בעיניו לא כמתחרה לגיטימית על סדר יום חדש או יריבה רעיונית במגרש משחקים אינטלקטואלי, אלא אויבת של ממש, המאיימת על עתיד העם היהודי.

בעיניו, החסידות אינה תנועת תחייה שבאה לרענן את הערוגות היבשות של המסורת ולהציע דגם חדש של עבודת ה' ומנהיגות דתית, אלא ההפך הגמור: היא מייצגת – במחשבה ובמעשה – את כל הרע שקרה לדת ישראל בשנות הגלות הארוכות. היסודות הבלתי רציונליים, שטופו בידי המקובלים ויורשיהם – החסידים, נתפשו בעיניו כסילוף מקומם ועיוות היסטורי. המורשת המיסטית היא פגם וסרח עודף, שדבק ביהדות המקורית, שיסודותיה – בתנ"ך, בתקופת חז"ל ובימי הביניים – התבססו על חשיבה רציונליסטית, על מוסר הנביאים ועל השתלבות בעמים ונאמנות לשלטון וחוקיו תוך שמירה על בידול דתי.

זאת ועוד, המסר הרעיוני של החסידות, שהשתקף בסרוחה העיונית וההגיוגרפית (פרל חשש במיוחד מהשפעתם המזיקה של ספר שבחי הבעש"ט ושל תורות ר' נחמן מברסלב), ובעיקר גילוייה החברתיים, שהתבטאו בפריחת חצרות הצדיקים והתמסדות השושלות, היו בעיניו איום ממשי על יכולתה של הזהות היהודית לשרוד ולהתפתח בעולם החדש.

אכן, מנקודת מבטם של מי שחיו במפנה המאות ה–18 ו–19, זה היה עולם חדש לגמרי. חלוקות פולין והסתפחותם של רוב יהודי פולין לאימפריות הרב־לאומיות, רוסיה הצארית ואוסטריה ההבסבורגית, שינו סדרי בראשית והביאו לניתוק קשר האינטרסים המשותף שבין השלטון לבין הקהילה היהודית המסורתית. הקהילה הישנה נחלשה ומוסדותיה פינו את מקומם לכוחות רעננים, שהציעו חלופות רעיוניות וחברתיות, מוקדי זהות ומקורות סמכות חדשים לחלוטין.

אמנם, החסידות החלה לצמוח זמן רב קודם לכן, ודמויות מופת כמו הבעש"ט או המגיד ממזריץ' מתו לפני החלוקה הראשונה של פולין (1772), אך מה שהיה עד שנות השבעים של המאה ה–18 חבורות ספונטניות ובלתי מזיקות של אנשי תורה ורוח שנטו למאגיה ולמיסטיקה, הקהילו מעריצים והטיפו להם את תורתם, נהפך מכאן ואילך לזרם אדיר שזכה לפופולריות כמעט בכל מקום ובכל שכבות הציבור.

פרל היה תלמיד חכם בעל ידיעות עצומות, כמעט בלתי נתפשות, בכל מכמני ספרות הקבלה והחסידות. המשיכה החולנית הזאת לעולמו של היריב שאותו כל כך תיעב, יכולה אולי להיות מוסברת במלותיו של אחד ממעריצי פרל, המשכיל אברהם דוב גוטלובר (1899–1811): "הניסיון יראה שהרבה משכילים על ברכי החסידים נולדו ומהם יצאו". פרל אמנם לא נולד למשפחה חסידית, אבל גם הוא, ככל הנראה, נמשך בנעוריו לחסידות וטעם מטעמיה, ועל "חטאו" זה טרח כל ימיו לכפר.

את מאבקיו הציבוריים קידם פרל בשלושה מסלולים שאותם ראה כמשלימים: יוזמות חינוכיות – הוא ייסד בעירו טרנופול בית־כנסת מתוקן, בית־דפוס, ובעיקר בית־ספר מודרני שבו לימדו בגרמנית. מפעלים אלה מומנו כולם מכיסו הפרטי; מאבקים פוליטיים – בחישה במינויי רבנים והסתייעות בכוח השלטונות למיגור החסידות; פולמוס ספרותי – חיבור סאטירות שתכליתן הוקעת החסידות ולעג למנהגיה ולמנהיגיה.

פרל היה אולי ראשון התחקירנים. בעמל רב ותוך שימוש במידע מודיעיני שצבר, הוא הגיש לשלטונות האוסטריים תזכירים ובהם שפע נתונים על מעשים פליליים ומושחתים כביכול, שייחס לחסידים ולצדיקים. ובלשונו: "כל הידוע לי על האמצעים ועל הדרכים שבהן נוקטת הכת הארורה והבלתי קדושה הזו כדי להשיג את מטרותיה הפליליות". הוא סיפר כיצד מצליחה החסידות להשתלט על קהילות ומוסדותיהן באמצעות מינוי רבנים, שוחטים ומוהלים, על ביקורי צדיקים שגורמים להפרות סדר ולפיכך נתבעים השלטונות לגרשם, ועל קופות רבי מאיר בעל הנס, ששימשו צינור להעברת כספים לארץ ישראל.

הוא דרש למנוע מצדיקים לנסוע ברחבי המדינה, לסגור בתי מדרש חסידיים שיימצאו בהם ספרי קבלה מזיקים ולהגביל את השימוש במקוואות, שכן מוסדות אלה משמשים בית ועד לבטלנים, גנבים ואספסוף חסידי, שלא לדבר על "מעשי תעתועים" (משכב זכר) שנעשים בהם. כך למשל, במארס 1838 חיבר פרל תזכיר מפורט ובו חשף את קיומה של מגבית כספים גדולה שנערכה בחשאי בגליציה על מנת לממן את הוצאות משפטו של הצדיק החסידי יש־ראל מרוז'ין, שבאותה עת עמד לדין ברוסיה על שנתן את הסכמתו להוצאה להורג של מלשין יהודי.

פרל הרחיק לכת וטען, כי הרצח בוצע בהוראה ישירה של הרבי (בניגוד לטענות הנאשמים האחרים, שרק נעשה שימוש בשמו של הרבי בלי רשותו או ידיעתו). פרל גם גילה שהרוצח האמתי נמלט מרוסיה לגליציה והוא מסתתר בבתיהם של חסידים, שקונים את שתיקתו בכסף ומסייעים לו לטשטש ראיות.

תזכירים אלה, שנכתבו בגרמנית, הם מקור היסטורי יקר ערך על התקופה בכלל ועל תולדות החסידות בפרט, שכן החסידים עצמם מעולם לא היו רושמים מידע כזה או מתעדים אותו. אך בעוד החסידים ראו בשיתוף פעולה עם השלטונות – ככל שידעו את פרטיו – מעשה שלא ייעשה וביטוי לבוגדנות ושנאה יוקדת; פרל עצמו ראה בכך לא רק קיום מצוות "ביערת הרע מקרבך", אלא גם ביטוי לאזרחות טובה ונאמנות לשלטון של חסד שמיטיב עם היהודים, ולפיכך הם חייבים לגמול לו בשיתוף פעולה. פרל גם קיווה כי בכך יוכל לרתום את השלטונות לקידום החזון המשכילי, שיוכל להתממש רק אם תרוסן פראותם של החסידים, שאותם אפשר להפוך לאזרחים מועילים ולתַרְבּוּת רק בכוח הזרוע.

זו היתה כמובן חשיבה פטרונית, אך היתה בה גם תמימות רבה. פרל וחבריו, שציפו כי נציגי השלטון הנוכרי יעמדו לימינם במאבק נגד החסידים אויבי הנאורות, לא הבינו כי למערכות שלטוניות יש שיקולים מורכבים ואינטרסים פוליטיים וכלכליים, שלעתים עומדים בניגוד להשקפת עולם והצהרות פומביות, ויחס השלטונות האוסטרים לחסידות בכלל ולצדיקים בפרט הוא דוגמה למדיניות דו־פרצופית זו.

פרל לא היה המלשין הראשון וגם לא האחרון. גם ה"מתנגדים" וגם החסידים עצמם לא טמנו ידם בצלחת, וידועים מקרים רבים בהם פנו הצדדים השונים לשלטונות כדי להסתייע בהם במאבקים פנימיים. ובכל זאת, הלשנותיו הבוטות של פרל העסיקו את חוקרי התקופה, שרחו את דימויו המוקדם כאידאליסט שותר טוב וראו בו רודף כבוד ובוגד בעמו. בלט במיוחד דווקא ההיסטוריון המרקסיסטי רפאל מאהלר, שפירסם את תזכידיו האנטי־חסידיים של פרל וראה בהם כתבי שטנה מרושעים, "המלאים שנאת מוות" (אפשר להניח שגם עובדת היותו של פרל גביר וכל על הון לא תרמה לדימויו החיובי בעיני מאהלר).

אברהם רובינשטיין, שאף הוא ההדיר כמה מחיבורי פרל, אף טען שפרל ניזון משיטות פולמוס שרווחו בספרות האנטישמית; וגם ראובן מיכאל, שהציג עמדה מאוזנת יותר, ראה בתזכיריו ביטוי לאמון התמים והבלתי מוגבל שנתנו משכילים בני אותו דור במשטרים האבסולוטיסטיים הנאורים.

התמונה מסתבכת יותר ככל שחודרים לעולמו הפנימי של פרל ולאורחות חייו. פרל לא היה כופר או שונא דת. ההפך הוא הנכון. הוא היה תלמיד חכם, נדבן מופלג ובעל צדקה, ובעיקר ירא שמים. אחר הדברים שקשה להסביר לתלמידים הנכנסים בשערי ספרות ההשכלה הוא, שה־

משכילים לא היו חילוניים. הארס האנטי־חסידי, שנטף מכתיבתם של אישים כיצחק ארטר, שלמה יהודה רפפורט (שי"ר), נחמן קרוכמאל (רנ"ק) או יצחק בער לוינזון (ריב"ל), עשוי להוליך שולל – היו אלה למדנים בעלי השכלה תורנית מעמיקה שהיו מחויבים לשמירת מצוות. הם התפללו, שמרו שבת, מטבחם היה כשר ולרגע לא היה עולה בדעתם שלא למול את ילדיהם או להמיר את דתם.

גם החסיד הספקן אברהם דוב גוטלובר, שפגישתו עם פרל בשנת 1828 חוללה תמורה מכרעת בחייו, היה משוכנע מלכתחילה כי מדובר באפיקורס. בזיכרונותיו סיפר, כי נרדם לגלות שלא רק שפרל מקפיד להתפלל, אלא שבבית הכנסת שייסד בעירו "אסר על כל באי הבית ההוא לבלתי דבר אפילו דיבור קל בשעת התפילה" (זיכרונות ומסעות, א, עמ' 227–223).

בעריש גולדנברג, אחד הביוגרפים הראשונים של פרל, סיפר כי "מלבד אשר לא סר מדרכי השולחן הערוך אף כמלוא אצבע קטנה, וישמור את משמרתו חוקותיו ותורותיו ... עוד נשמר היה לנפשו לבלי בְּחוֹר ומַנוֹת מורה בבית ספרו אם לא נודע היה מתמול שלשום דרכו בקודש על מעגלי מוסר ודרך ארץ, ומהלכו בשדה תרומות הדת אם ישר הנהו אם אין". כדי להמחיש את נאמנותו של פרל להלכה ולמסורת סיפר גולדנברג, כי לא זו בלבד שפיטר מורה אשר הדליק אש בביתו בשבת, אלא אף סילק את שַמָּש בית הכנסת אשר התרשל לפזר קש על רצפת בית הכנסת בערב יום כיפור, כמסורת המקובלת מימים ימימה (אוהל יוסף, למברג 1866, עמ' 14).

סאטירה "מגלה טמירין" (מג"ט), שנדפסה לראשונה בווינה בשנת 1819, היא יצירה גאונית. חוקרי הספרות העברית, למן יוסף קלוזנר וברוך קורצווייל, ראו בה אם לא את ראשית הספרות העברית החדשה, שהקדימה את יצירתו של מנדלי מוכר ספרים בכחמישים שנה, אז לפחות "יצירת מופת ספרותית, קיימת ועומדת לדורות", שרלוונטית "מבחינה אמנותית ורוחנית לעולמנו העכשווי" (דן מירון באחרית דבר שצורפה לספר).

מג"ט הוא רומאן מכתבים (151 במספר) מפותל, שעיקרו מרדף נואש של החסידים בגליציה אחרי ספר מסתורי החושף את סודותיהם ומכונה "בּוּך" (שאינו אלא ספר אחר שחיבר פרל בגרמנית), ועל פי הידוע להם עשוי לגרום הרס וחורבן לחסידות אם יגיע לידי השלטונות. הספר עצמו מתחזה לחיבור שהובא לדפוס בידי תמים ושמו עובדיה בן פתחיה (שכמובן אינו אלא פרל עצמו). כחלק מקידום המכירות של הספר הפיצו משכילים שונים (ופרל ביניהם) את האגדה שהזיוף היה כל כך מוצלח עד שחסידים רבים נפלו בפח וחשבו שזהו ספר חסידי אמיתי. אכן, צריך באמת להיות טיפש גמור כדי לחשוב, ולו לרגע, שזהו חיבור חסידי.

בסיפור העיקרי, ובעלילות המשנה המשתרגות ממנו, שזורים עשרות גיבורים (ומאיר מביא רשימה מסודרת של כל אחד מהם ותפקידו בעלילה), והחוט המקשר בין כולם הוא מזימת החסידים לשים את ידם על ה"בוך" בכל מחיר, כולל שוחד, הפחדות ואלימות. לצד צדיקים וחסידים בני קבוצות שונות, שמתכתבים אלה עם אלה ואלה על אלה, משולבים בעלילה גם משכילים, רבנים נאורים ופשוטי עם, וכך נפרשת תמונה משעשעת של חברה יהודית רבת־פנים ושסועה, הנתונה בלא פחות ממלחמת תרבות.

רוב המכתבים נכתבו בלשונם המקולקלת כביכול של החסידים – עירוב נלעג של לשון קודש (עברית וארמית), ששוקעו בה גם השאלות ביידיש, גרמנית ושפות סלאביות. למען האמת, אין בידינו אף לא מכתב חסידי אחד הדומה למכתבים אלה, שכן זו שפה וסגנון שפרל עצמו המציא. המכתבים עצמם משופעים בדיחות פנימיות, כתבי חידה, משחקי מלים, רמזים והצפנות. לא פחות חשוב הוא מנגנון ה"הערות", שצירף "המביא לבית הדפוס" לכל מכתב, ובו נרשמו אסמכתאות מספרותם הפנימית של החסידים.

ביד האמן של פרל נהפך תיעוד זה לקרדום המכוון נגד החסידות. הנה, ראו, אומר הוא כביכול לקוראיו, דברים נוראים אלה אינם פרי דמיוני. הם כתובים, שחור על גבי לבן, בספריהם של החסידים.

פרל ייחס חשיבות רבה למג"ט. בתשובה לשאלתו של גוטלובר, למי נועד הספר ("חסידים לא יקראוהו כי אם יקרעוהו לגזרים, ואשר יקרא בו כבר איננו חסיד"), השיב: "כי עוד יש בינינו אנשים הרבה שאינם לא חסידים ולא משכילים – כמוך היום – הם יקראו... ונפקחו עיניהם". פרל הכין גם תרגום ליידיש של מג"ט, בלי ספק מתוך הבנה שהחיבור העברי מתוחכם מדי, וכדי להפיצו בחוגים רחבים יותר יש להנגישו בשפה מובנת. השפעה של ממש לא היתה לנוסח זה, שכן הוא לא נדפס בחיי פרל אלא רק בשנת 1936, אבל החוקרים זכו לנוסח מקביל, דומה ושונה, שפתר (אך גם יצר) בעיות טקסטואליות ופרשניות בנוסח העברי.

יצירתו התלת־לשונית של פרל בכלל, וספריו הסאטיריים בפרט, זכו למחקר ענף. למעשה כבר בני דורו של פרל, שקראו את מג"ט בגלוי ובסתר – אך תמיד בהנאה עצומה – החלו במאמצים פרשניים והשתעשעו בניסיון לפצח את חידות ההיגיון ומדרשי השמות הרבים שזרויים בו. חנא שמרוק פירסם בשעתו רשימות ארכיוניות כאלה של זיהוי שמות, ויונתן מאיר, שמשתמש בהן, מוסיף עליהן הרבה משלו. אך גם מי שניחש בקלות ש"זאלין" ו"אקלו" הן שיכולי אותיות של לָאזני (ולא לאזין, כפי שכתב מאיר) ואוֹלֵיך, או ש"אכזיב" ו"צידון הרבה" הן גימטריות של לבוב וטרנופול, התקשה לנחש כי "קלאקציג" ו"נחל המצה" הן העיירות זידיצ'וב וזְבָארָז', או ש"נחורי מרעק־ציץ" ו"יאקילצי מקלאשקי" אינם אלא הצדיקים מרדכי מקרֶמְניץ ומאיר מפְּרֶמישלאן.

המחקר הביקורתי על פרל ויצירתו התנהל בשני מישורים שהשתלבו זה בזה: מחקר ספרות־טקסטואלי, כלומר הדרדה ופרשנות של כתביו התל־לשוניים, ובעיקר בעברית וביידיש; ומחקר היסטורי, שעסק בפעלתנותו הציבורית בתחום החינוך, הקהילה, ארגון "הרפובליקה המשכילית" ותזכיריו לשלטונות. כמעט ואין חוקר של יהודי מזרח אירופה במאה ה–19 שלא נגע בעניינו של פרל, אם רב ואם מועט, אך מי שבלטו במיוחד בדור האחרון היו חוקרי הספרות חנא שמרוק ושמואל ורסס וההיסטוריונים רפאל מאהלר ואברהם רובינשטין, שפירסמו מקורות ארכיוניים חדשים וגם דנו בעמקות ובחריפות במשתמע מהם (סיכום מפורט של שבעים שנות מחקר פרל הובא בידי שמואל ורסס בספרו "גנזי יוסף פרל", שראה אור באחרונה באוניברסיטת תל־אביב בעריכת יונתן מאיר).

החוקרים שעסקו בפרל ובמורשתו הספרותית, נעזרו בשרידי ארכיונו, שבספרייה הלאומית בירושלים מאז הובדחו אליה מטרנופול בשנות השלושים וניצלו מן הכליה. עוד קודם למלחמת העולם הראשונה הלכה והתפוררה ספרייתו המהוללת של פרל, שהיו בה אלפי ספרים ומאות כתבי־יד ומכתבים. הספרים אוכסנו בעליית הגג של מבנה בית הספר ועדויות רבות שהצטברו על הזנחה פושעת, על גניבות ועל מכירת כתבי־יד נדירים לחנויות מכולת כנייר לאריזת חמאה, הביאו למפעל הצלה חשאי, שבזכותו הועברו לירושלים כמאתיים חלקי חיבורים, מכתבים ותעודות, שאפשר היה עוד להציל (סיפור מרתק זה תואר בידי שמואל ורסס בספרו האמור).

יונתן מאיר עשה שימוש מקיף ויסודי בארכיון זה ואף הכין קטלוג מפורט של הנמצא בו, אך זה טרם התפרסם.

לא היה טיבו של פרל האיש אשר יהיה, מג"ט הוא בלי ספק מספרי היסוד של ארון הספרים היהודי המודרני.

חשיבותו אינה רק בתחכומו הספרותי ובשנינותו – מי שיתגבר על קשיי השפה והפירוש ימצא כי חלקים ניכרים מן הספר מצחיקים עד היום – אלא בהיותו מסמך תרבותי והיסטורי הנוגע כמעט לכל תחום יָדע אקדמי, והוא שהופך את הטיפול בו לאתגר מחקרי מן המעלה הראשונה.

זהו ספר הבנוי, כאמור, משכבות לשוניות שונות, מציטוטים, אסוציאציות ומשחקי לשון, ולא פחות גם מהטמעת דמויות ואירועים היסטוריים אמתיים בתוך הטקסט הבדיוני. חשיפת כל השקיעין הללו מצריכה מומחיות רב־תחומית בתולדות החסידות וספרותה, בתולדות ההשכלה, בשיטות הסאטירה והפרודיה, ביסודות הסיפור העממי והפולקלור, בבקיאות ברבדיה הלשוניים של העברית והיידיש ובהכרת חיי היום־יום של החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה.

זאת ועוד, נותר בידינו ממצא ארכיוני עשיר הכולל טיוטות, ראשי פרקים ונוסחאות חליפיות, התרגום ליידיש שהכין פרל עצמו, עשרות רבות של "עדי נוסח", מכתבים, מאמרים וסאטירות של פרל ובני דורו וכמובן ספרות מחקר עשירה. עד לפני כמה שנים הסכימו כל העוסקים במחקר יהודי מזרח אירופה בעת החדשה על שני דברים: שהוצאת מהדורה ביקורתית ומוערת של הספר היא מצרכי המחקר החיוניים ביותר; שהדבר אינו אפשרי אלא על ידי כינון צוות מומחים, שיוכלו יחד להתמודד עם קושי זה.

פרופ' יונתן מאיר, המלמד באוניברסיטת בן־גוריון בנגב ועל שמו רשומים כבר לא מעט ספרים ומאמרים בתולדות ההשכלה, החסידות והקבלה, הוכיח שהדבר אפשרי לביצוע גם במאמץ אדיר של אדם אחד. מפעלו החל בעבודת הדוקטורט שכתב באוניברסיטה העברית, ועתה סוף סוף היא יצאה לאור בשני כרכים משוכללים (כרך שכולל את הטקסט המוער וכרך של נספחים והערות), ועוד נוסף עליהם כרך שלישי, ובו חמישה פרקי מחקר על היבטים שונים במורשתו הסאטירית של פרל. זהו לא רק הישג אישי ראוי לציון, שהופך את מאיר לחוקר הבולט ביותר של פרל בדורנו, אלא גם תוספת של נדבך חדש לספרות המופת העברית ולמחקרה.

המהדורה עצמה, כמו כל מהדורה אקדמית, עומדת על שני יסודות ביקורתיים: הפילולוגיה והפרשנות. במה שנוגע לנוסח, לפנינו כאן קודם כל הדפסה מחודשת ומאירת עיניים של המהדורה הראשונה (1819). אין זה דבר של מה בכך, שכן האיגרות המקוריות נדפסו עם הערותיו של המביא לדפוס (כביכול עובדיה בן פתחיה ולמעשה פרל עצמו). מובן מאליו שהערות אלה הן חלק בלתי נפרד מהטקסט של מג"ט, והמהדיר אמור להתייחס גם אליהן. וכך מכיל כמעט כל עמוד במהדורה שלפנינו שלושה מרכיבים: המכתב, ההערות שחיבר פרל לכל מכתב, והערות הפירוש של מאיר.

מי שקרא ולמד את מג"ט מתוך צילום המהדורה המקורית, העמוסה לעייפה והקשה לקריאה, יתפעל מן המהדורה החדשה, שבה הטקסט מאיר עיניים ומשמח את הלב. הוצאת מוסד ביאליק ראויה להוקרה על שלא חסכה במעתיה והפיקה ספר אסתטי ומוקפד שתענוג להפוך בין דפיו.

ולפרשנות: מאות ההערות שחיבר מאיר אינן משאירות כמעט אבן שלא נהפכה. פירושי מלים ומושגים, מערך לקסיקוגרפי מפורט של אישים ומקומות, השוואות טקסטואליות עם נוסחאות מקבילות, וכמובן עושר של הפניות נחוצות למקורות ראשוניים (בראש וראשונה כתביו של פרל עצמו) ולספרות המחקר. אם מותר להשמיע גם דבר ביקורת, הרי שהוא קשור לאופי ה"אליטיסטי" של המהדורה. מאיר לא ראה מול עיניו את צרכיו של הקורא המשכיל, שעשוי להתעניין בספר אך אינו מסוגל לקראו בכוחות עצמו וללא הדרכה, אלא את הקורא המומחה, שממילא בקי בעניינים של הספר, בבחינת "תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד".

דוגמה לכך היא הטיפול בנוסח המקביל ביידיש. מאיר אכן מציג בהערותיו את כל שינויי הטקסט הרלוונטיים, אך מסתפק בציטוטם (לעתים שורות ארוכות) ואינו טורח לתרגמם לעברית למען מי שאינו בקי בלהגי שפה זו (שגם אותה שיבש פרל במכוון על פי צרכיו הסאטיריים), או להסביר מה השיבותם, אם בכלל, להבנת הטקסט (דן מירון, במסתו שצורפה לספר, קובע כי מג"ט "יכול לקיים את עצמו במלוא משמעותו רק בנוסחו העברי", המשובש באופן גאוני, בעוד שהנוסח ביידיש אינו אלא תרגום דיבורי וקולח, שבפועל "המעיט מאורו של המקור" – עמ' מג–מד).

אכן, בכרך הנספחים הקדיש מאיר מקום לדיון ביידיש שבכתבי פרל, ואף הביא את נוסח ההקדמה למג"ט ביידיש עם תרגום לעברית שפירסם בשעתו שמואל ורסס המנוח, אך גם כרך זה, על מגנגוניו העזר החשובים שבו (מילון, רישום מדוקדק של המקורות החסידיים ששימשו את פרל, חילופי נוסחאות, מפתחות וביבליוגרפיה), מיועד בסופו של דבר לאנשי המקצוע ולא לקורא ההדיוט.

הופעת שלושת הכרכים היא יום חג לחוקרי התקופה, הישג מדעי אישי יוצא מן הכלל של יונתן מאיר, וגם הדרמנות להרהר שוב במפעלו ההיסטורי של פרל ובמשקלו לדורות. בניגוד לדימוי הדרמוני שלו, שטופח בידי מתנגדיו, השפעתו הממשית היתה מצומצמת ורוב יוזמותיו ומדיו, לא האריכו ימים ונכשלו. ההצעות הבוטות שהגיש פעליו לא הארכיכו ימים ונכשלו. ההצעות הבוטות שהגיש לשלטונות נדחו בדרך כלל; הרוב המכריע של יצירתו לא ראה אור בחייו ולא אושר לדפוס על ידי הצנזורה האוסטריית; וגם ספריו שנדפסו השפיעו בעיקר על אלה שממילא היו משוכנעים. פרל היה סופר מוכשר וסאטיריקן מעולה, אך בחיים עצמם ניצחו אויביו החסידים, שלא רק שלא נסוגו לאחור מפני ביקורת התבונה הטהורה של המשכילים, אלא אף התעצמו פי כמה.

העיון המחודש ב"מגלה טמירין", מראה כי לצד התמורות העצומות שחווה העם היהודי במאתיים השנים שחלפו מאז ראה אור הספר לראשונה, עדיין המאבק בין משמרים לבין מחדשים נותר בעינו וממשיך לשרטט את קווי הקרע של העם היהודי. מלחמת תרבות זו פושטת צורה ולובשת צורה, אך כנראה שתישאר עמנו עוד זמן רב.